

# O DIPLOMĂ MILITARĂ DIN DACIA POROLISSENSIS

## ȘTIRI NOI DESPRE ORGANIZAREA DACIEI ROMANE

de Acad. CONSTANTIN DAICOVICIU — DUMITRU PROTASE

La începutul lunii august 1960, cu prilejul lucrărilor de excavație și nivelare, necesare construirii unei întreprinderi industriale, în praetentura castrului roman de la Gherla (reg. Cluj), pe lângă alte materiale romane de interes arheologic și istoric (inscripții, sculpturi, monede, arme etc.), s-a descoperit (prin grija lui Al. Nicula, directorul muzeului gherlean) și o diplomă militară, care se păstrează acum în muzeul din acea localitate (inv. nr. 1865)<sup>1</sup>.

Din diplomă ne-a rămas numai tăblița I și sîrma de bronz împletită cu care fusese inițial legată de tăblița II, acum pierdută. În foarte bună stare de conservare, prezentînd doar o mică ruptură în colțul superior drept, tăblița I are lungimea de 147 mm, lățimea 117 mm și grosimea 1,4 mm; greutatea ei totală, după curățirea de patina verde (*inquinamentum*) ce o acoperea, este de 146,20 g<sup>2</sup>. Literele au înălțimea de 3,5 mm pe fața externă și 4 mm pe cea internă. Scrierea și forma literelor prezintă caracteristicile constatate și în alte diplome militare din prima jumătate a sec. II e.n.<sup>3</sup> Deosebirea, frecventă începînd din vremea lui Traian, între execuția literelor de pe latura externă și cea internă se observă într-o anumită măsură și în diploma de la Gherla: textul exterior este mai îngrijit și mai clar gravat, pe cînd cel interior apare incizat într-o formă puțin mai stîngace și complet lipsit de punctele de separație între cuvinte (fig. 1—2). După cum se poate vedea la tăblița I, care are trei laturi intacte, obișnuitul ligament metalic prindea laolaltă, în formă de diptich, cele două plăci de bronz ale acestei diplome numai prin două orificii centrale, nu și prin orificii laterale, procedeu în general mai rar, dar practicat, totuși, și în cazul altor diplome militare.<sup>4</sup>

Textul diplomei păstrat pe prima tăbliță este următorul:

### *Extrinsecus: tabella I*

1. IMP · CAESAR · DIVI TRAIANI PARTHICI · F [DIVI]  
NERVAE NEPOS TRAIANVS HADRIANVS A[VG]  
PONT · MAX · TRIB · POTES · XVII · COS · III · [P P]

<sup>1</sup> O notă informativă despre diplomă a fost publicată în *Steaua* (Cluj), nr. 11, 1960, p. 123, iar un studiu succint asupra ei a apărut în *JRS*, vol. LI, 1961, p. 63-70. Vezi și *ProblMuz.* 1964, p. 179-181.

<sup>2</sup> Cu privire la dimensiunile și greutatea diplomelor militare în diferite perioade, vezi *CIL*, XVI, p. 151.

<sup>3</sup> Cf. *CIL*, XVI, tab. III, VII (c, d), XI-XV; B. Gerov, în *Klio*, XXXVII, 1959, tab. XVI-XVII.

<sup>4</sup> *CIL*, XVI, tab. V (c, f), VI, XIX.

- EQVITIB ET PEDITIB QVI MILITAVER IN [AL II]  
 5 ET·COH·VI·QVAE APPEL SILIA C·R ET·I·TVNGR[OR]  
 FRONTON ET·I·VLP BRITTON<sup>∞</sup>·ET·I·BRITANN<sup>∞</sup>  
 ET·I·HISPAN ET·I·BATAVOR<sup>∞</sup>·ET·I·AELIA GAESAT  
<sup>∞</sup>·ET·II·BRITTON<sup>∞</sup>·ET SVNT·IN DACIA POROLIS  
 SVB FLAVIO·ITALICO QVIN ET VICEN PLVRIBVS  
 10 VE STIPEND EMERITIS·DIMISS HON MISSION  
 QVOR NOMINA SVBSCRIPTA SVNT IPSIS LIBER  
 POSTERISQ·EOR CIVITAT DEDIT ET CONVBIVM

- CVM VXORIB QVAS TVNC HABVISSENT  
 CVM EST CIVIT IIS DATA AVT SIQVI CAELIB·ES  
 15 SENT CVM IIS QVAS POSTEA DVXISSENT DVM  
 TAXAT SINGVLI SINGVLAS AD VI NON IVL  
 Q·FLAVIO TERTVLLO·Q·IVNIO RVSTICO COS  
 COH·I BRITANNICAE<sup>∞</sup>·CVI PRAEST  
 TI·CLAUDIVS FORTIS CAPVA  
 20 EX PEDITE  
 SEPENESTO·RIVI F·COR(I?)NON  
 DESCRIPTVM ET RECOGNITVM EX TABVLA AE  
 NEA QVAE FIXA EST ROMAE IN MVRO POST  
 TEMPLVM·DIVI·AVG·AD MINERVAM

*Intus: tabella I*

- 1 IMP CAESAR DIVI TRAIANI PARTHICI F DIVI NER  
 VAE NEPOS TRAIANVS HADRIANVS AVG PONT  
 MAX TRIB POTEEST XVII COS III P P  
 EQ ET PED QVI MIL IN AL ● II COH VI QVAE APP  
 5 SIL C R ET I TVNGR FRONT ET I VLP BRITT<sup>∞</sup>ET I  
 BRITAN<sup>∞</sup>ET I HISP ET II BATAV<sup>∞</sup>ET I AEL GAESA<sup>∞</sup>  
 ET II BRITTON<sup>∞</sup>ET SVNT IN DACIA POROL  
 SVB FLAVIO ITALICO QVIN ET VIC PLVRIBVE  
 STIP EMER DIMISS HON MISSIO QVOR NO  
 10 MINA SVBSCRIPTA SVNT IPSIS LIB POSTERQ  
 EOR CIVITAT DED ET CONVB CVM VXORIB  
 QVAS TVNC HABVIS ● CVM EST CIVIT IIS DATA  
 AVT SIQVI CAELIB ESSENT CVM IIS QVAS POS

Imp(erator) Caesar, divi Traiani Parthici f(ilius), [divi] Nervae nepos, Tra-  
 ianus Hadrianus A[ug(ustus)], pont(ifex) max(imus), trib(unicia) po-  
 test(ate) XVII, co(n)s(ul) III, p(ater) p(atriciae)  
 equitib(us) et peditib(us), qui militaver(unt) in [al(is) II] et coh(ortibus) VI,  
 quae appell(antur) (1) Silia(na) c(ivium) R(omanorum) et (2)  
 I Tungr[or(um)] Fronton(iana) et (1) I Ulp(ia) Britton(um) (milliaria)  
 et (2) I Britann(ica) (milliaria) et (3) I Hispan(orum) et (4) I Batavor(um)  
 (milliaria) et (5) I Aelia Gaesat(orum) (milliaria) et (6) II Britton(um)

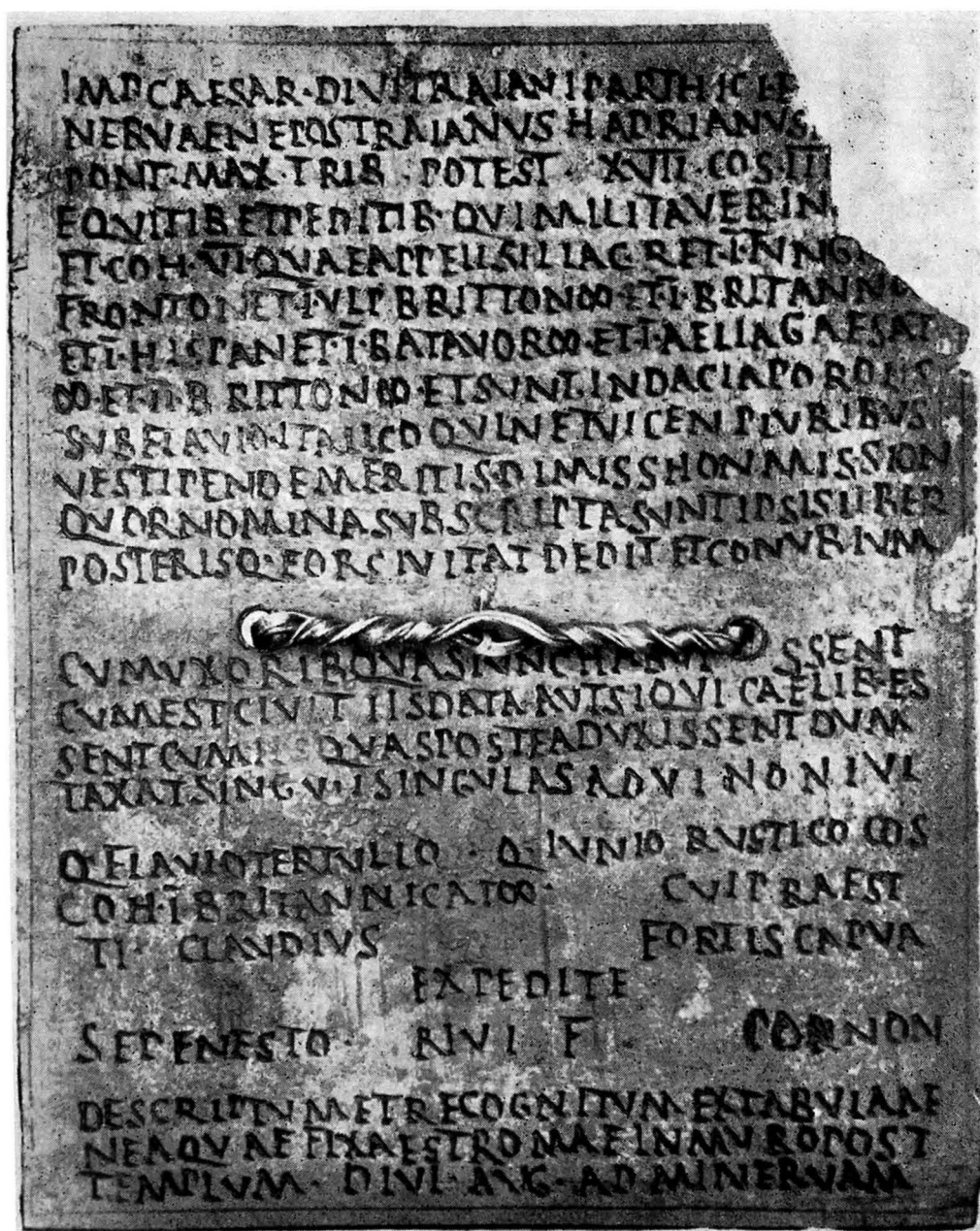


Fig. 1 a. — Diploma militară romană de la Gherla. Fotografia tablei I (exterior)

IMP CAESAR DIVI TRAIANI PARTHICI  
 NERVAE NEPTIS TRAIANVS HADRIANVS  
 PONT. MAX. TRIB. POTEST. XVII. COS. III  
 EQVITIBETTEDITIB. QVI MILITAVERIN  
 ET COH. VI QVAE APPELLSILIAC. RETINNG  
 FRONTONET. IV LI BRITTONO. ET BRITANNO  
 ET HISPAN ET BATAVORO. ET AELIAGA AESAT  
 O. ET B. RITTONO. ET SVNT. INDACI APOROLIS  
 SVB FLAVIO. ITALICO QVINE TICEN PIVRIBVS  
 VESTIPENDEMERITIS DIMISSHON MISSION  
 QVOR NOMINA SVBSRIPTA SNT IDSIS LIBER  
 POSTERISQ. EOR CNITAT DEDIT ET CNVB INM

CVM VXORIBVS SINC HABIT. SSENT  
 CVM EST CIVIT IIS DATA ANTSIQVI CAELIBES  
 SENT CVM IIS QVAS POSTEAD VXISSENT QVM  
 TAXATIS SINGV. I. SINGVLAS ADVI NO NIVL  
 Q. FLAVIO TERTVLLIO. Q. IVNIO RVSTICO COS  
 COH. I. BRITANNICAE. CULPRAEST  
 TI. CLAVDIVS FORTIS CAPVA  
 EXPEDITE  
 SEPENESTO. RIVI F. CORNON  
 DESCRIPITVM METRECOGNITVM EX TABVLAE  
 NEA QVAE FIXA EST ROMAE IN MVRO POST  
 TEMPLVM. DIVI. AVG. ADMINERVAM.

Fig. 1 b. — Diploma militară romană de la Gherla. Desenul tablei I (exterior)

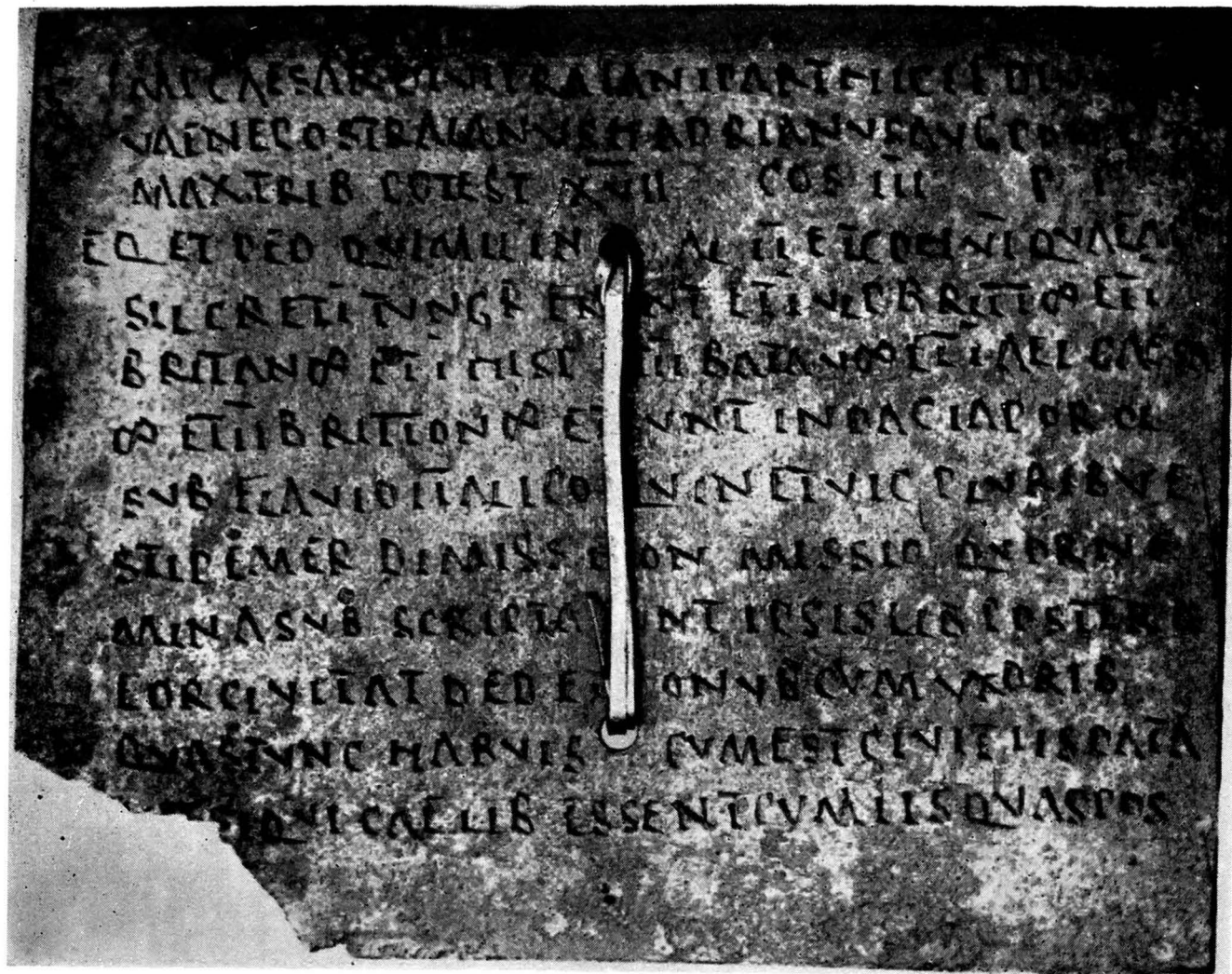


Fig. 2 a. — Diploma militară romană de la Gherla. Fotografia tablei I (interior)

IMPERATOR DIVITRANIPARTINICI EDIVINFE  
 VAENECOSTRANUSHADRIANUSANGCONT  
 MAXTRIB COTEST XVII COS III P P  
 EQ ET DEO QVIMILIN ALI ET CONVIQVAP  
 SILCRETINNGE FRANT ETI LCBRTT ET  
 BRITAN ETI MISC ETI BATA ETI AEL GAESA  
 ETI BRITTON ETI VNT IN DACIA PORCI  
 SUB FLAVIO TALICO VIN ET VIC PLVRIBVE  
 STIPEMER DIMISSI ON MISSIO QVORNE  
 MINASVB SCRIPTA VNT LOSISLLB POSTER A  
 LORCIVITAT DEO ETI ONVB CVM VXORIS  
 QVASTVNC HABVLS CVM EST CIVIT LISCATI  
 SIQVICAETLLB ESSENT CVM ILLS QVASTPOS

Fig. 2 b. — Diploma militară romană de la Gherla. Desenul tablei I (interior)

(milliaria), et sunt in Dacia Porolis(sensi) sub Flavio Italico, quin(is) et vicen(is) pluribusve stipend(iis) emeritis dimiss(is) hon(esta) mission(e), quor(um) nomina subscripta sunt ipsis, liber(is) posterisq(ue) eor(um) civitat(em) dedit et conubium cum uxorib(us), quas tunc habuissent, cum est civit(as) iis data, aut, siqui caelib(es) essent, cum iis, quas postea duxissent dumtaxat singuli singulas.

A(n)te d(iem) VI Non(as) Iul(ias), Q(uito) Flavio Tertullo, Q(uito) Iunio Rustico co(n)s(ulibus),

coh(ortis) I Britannicae (milliariae), cui pra(e)est

Ti(berius) Claudius Fortis, Capua, ex pedit(e) Sepenesto

Rivi f(ilio) Cor(i?)non.

Descriptum et recognitum ex tabula aenea, quae fixa est

Romae in muro post templum divi Aug(usti) ad Minervam.

Din textul diplomei rezultă că, cu excepția numelui și titlurilor împăratului, prescurtările cuvintelor de pe fața externă se deosebesc în multe cazuri de cele de pe fața internă a tăbliței I:

Fața externă: (r. 4) *equitib(us)*, *peditib(us)*, *militaver(unt)*; (r. 5) *appell(antur)* *Silia(na)*, *Tungror(um)*; (r. 6) *Fronton(iana)*, *Britton(um)*, *Britann(ica)*; (r. 7) *Hisp(orum)*, *I Batavor(um)*, *Aelia Gaesat(orum)*; (r. 8) *Porolis(sensi)*; (r. 9) *vicen(is)*; (r. 9—10) *pluribusve*; (r. 10) *stipend(iis)* *emeritis*, *mission(e)*; (r. 11) *liber(is)*; (r. 12) *posterisq(ue)*, *dedit*, *conubium*; (r. 13) *habuissent*; (r. 15) *postea*.

Fața internă: (r. 4) *eq(uitibus)*, *ped(itibus)*, *mil(itaverunt)*, *app(ellantur)*; (r. 5) *Sil(iana)*, *Tungr(orum)* *Front(oniana)*, *Britt(onum)*; (r. 6) *Britan(nica)*, *Hisp(anorum)*, *II Batav(orum)*, *Ael(ia) Gaesat(orum)*; (r. 7) *Porol(issensi)*; (r. 8) *vic(enis)*, *plurib(us)ve*; (r. 9) *stip(endiis)* *emer(itis)*, *missio(ne)*; (r. 10) *lib(eris)*, *poster(is)q(ue)*; (r. 11) *ded(it)*, *conub(ium)*; (r. 12) *habuis(sent)*; (r. 13) *pos(tea)*.

Redactarea textului care conține privilegiile soldaților eliberați din armată, după îndeplinirea celor 25 de ani (sau mai mulți) de stagiul militar, este cea obișnuită în diplomele din această epocă. Formula *equitibus et peditibus, qui militaverunt*, în diplomele cunoscute pînă acum, este atestată mai întîi în 107<sup>5</sup>, iar ultima dată în diploma 168/c. 190<sup>6</sup>. De asemenea, expresia *quinis et vicenis pluribusve stipendiis emeritis dimissis honesta missione*, care figurează pe ambele fețe ale tăbliței noastre, se regăsește în diplomele dintre anii 82<sup>7</sup> și 167<sup>8</sup>. Specificarea referitoare la acordarea cetățeniei în forma *ipsis, liberis poterisque eorum* constituie formula stereotipă care se întîlnește în diplome începînd de la Claudius I<sup>9</sup> pînă pe vremea lui Antoninus Pius, în anul 145, cînd ea este atestată, deocamdată, pentru ultima oară<sup>10</sup>.

Diploma de la Gherla datează din 2 iulie 133, din timpul domniei lui Hadrian (117—138). Datarea diplomei este asigurată prin menționarea clară a zilei lunii (*ante diem sextum Nonas Iulias*), iar anul este determinat prin numele celor doi consuli suffecti, Q. Flavius Tertullus și Q.

<sup>5</sup> CIL, XVI, 55, 56.

<sup>6</sup> CIL, XVI, 132.

<sup>7</sup> CIL, XVI, 28.

<sup>8</sup> CIL, XVI, 123.

<sup>9</sup> CIL, XVI, 1—3.

<sup>10</sup> CIL, XVI, 92.



Iunius Rusticus, cunoscuți ca atare pentru luna iulie a anului 133<sup>11</sup>. Anul XVII al puterii de tribun (*tribunicia potestate XVII*) și consulatul pentru a treia oară (*consul III*) al împăratului Hadrian indică iarăși, cu precizie, același an.

Martorii diplomei, figurînd pe tăblița II (fața externă) care s-a pierdut, nu ne sînt cunoscuți, dar ei trebuie să fie identici cu cei din diploma de la Győr (Pannonia Superior), eliberată la aceeași dată<sup>12</sup> unui soldat dintr-o unitate de cavalerie.

Titularul diplomei de la Gherla este „ex pedite” *Sepenestus*, fiul lui *Rivus* (sau *Rivius*), avînd etniconul *Cornon* (sau *Corinon*), din cohors I Britannica milliaria, staționată pe granița nordică a Daciei Porolissensis și comandată de *Ti(berius) Claudius Fortis*, originar din *Capua*, personaj pînă acum necunoscut nouă în prosopografia imperiului roman. De asemenea neatestat — după cunoștința noastră — este numele soldatului, *Sepenestus*, și al tatălui său *Rivus* (sau *Rivius*). Amîndouă numele credem că trebuie căutate în onomastica celtică (gallo-britanică), ele înrudindu-se foarte probabil cu nume ca *Sebennos*, *Sebendunon*<sup>13</sup> (pentru *Sepenestus*) și *Rivodius*<sup>14</sup> (pentru *Rivus* sau *Rivius*, care nu este un derivat de la latinescul *rivus*). În privința etniconului *Cornon* (sau *Corinon*), trebuie să remarcăm faptul că el apare clar în diploma noastră ca o corectare din *Pannon*, motiv pentru care ezităm între forma *Cornon* și *Corinon*<sup>15</sup>. Și una și cealaltă formă ne trimit, credem, spre Britannia<sup>16</sup>, mai bine zis spre o populație sau o „civitas” din această țară<sup>17</sup>.

Soldatul *Sepenestus* a putut fi recrutat cel mai tîrziu prin anul 107—108, dar nu este exclus ca el să fi fost recrutat cu cîțiva ani mai înainte, pe la 105. În primul caz, el și tovarășii lui britani umpleau golurile ivite în efectivul cohortei de pe urma războaielor dacice, la care cohorta luase parte (vezi mai jos), iar în al doilea caz, recrutarea se făcuse cu elemente proaspete tocmai în vederea celui de al doilea război dacic (105—106).

În diploma de la Gherla sînt amintite în total opt corpuri de trupă, care își aveau lagărul în Dacia Porolissensis și din care, potrivit decretului dat în 2 iulie 133 la Roma, au fost lăsate atunci la vatră anumite contingente. În ordinea enumerării lor în diplomă, ele sînt următoarele:

*alae*:

1. Siliana c. R.
2. I Tungrorum Frontoniana

<sup>11</sup> *CIL*, XVI, 76, 77. Cf. W. Liebenam, *Fasti consulares imperii romani*, Bonn, 1909, p. 21.

<sup>12</sup> *CIL*, XVI, 76.

<sup>13</sup> Vezi A. Holder, *Alt-Celtischer Sprachschatz*, II, Leipzig, 1904, c. 1421. Pentru \*ne-sdo-s, \*ne-sto-s, v. II, c. 738.

<sup>14</sup> A. Holder, *op. cit.*, c. 1197.

<sup>15</sup> Nesiguranta noastră în privința formei exacte a numelui rezidă în împrejurarea că, prin corectarea primelor trei litere PAN — în COR —, a doua hastă a primului N din *Pannon* a rămas neacoperită de R din *Cornon*, motive pentru care nu putem ști dacă la corectare hasta a fost sau nu intenționat lăsată ca să însemne un I — și atunci trebuie să citim *Corinon* — ori ea a rămas prin simplul fapt că R nu putea acoperi complet și estetic pe N, iar în acest caz am avea forma *Cornon*.

<sup>16</sup> Pentru rădăcina *cor-*, v. Holder, I, s. vv.; cf. și *Corionotolarum manus* : *CIL*, VII, 481. Forma *Corinon* ne duce la o apropiere de numele *Corinium Dobun(n)orum* (Corinion, la Ptolem., II, 3, 12); cf. și *Durocornovium*, menționat de Mueller, apud Ptolem., I, c.; Geogr. Rav., ed. Schnetz, V, 31; *Cironium Dobun(n)orum*. Cf. și cives *Cornovii* (E. Birley, *Roman Britain and the Roman Army*, Kendal, 1961, p. 66). — Pentru Dobunni, populus Britanniae, vezi *CIL*, XVI, 49, iar cu privire la stampile pe vase, în forma *Cor f.* sau *Cori* : *CIL*, VII, 1331, 36; 1336, 899; 1338, 5.

<sup>17</sup> Comitetul editorial al revistei *JRS* (vol. LI, 1961, p. 70) este de părere că numele *Cor(i?)non* trebuie pus în legătură cu tribul *Cornacales* și cu localitatea *Cornacum* din Pannonia Inferior, părere cu care noi nu putem fi de acord.



*cohortes:*

1. I Ulpia Brittonum milliaria
2. I Britannica milliaria
3. I Hispanorum
4. I Batavorum milliaria
5. I Aelia Gaesatorum milliaria
6. II Brittonum milliaria

Toate aceste formații auxiliare, de cavalerie și infanterie, cunoscute în Dacia Porolissensis din atestări epigrafice mai vechi, se aflau la data eliberării diplomei sub comanda lui *Flavius Italicus*, fără îndoială procuratorul presidial al provinciei, personaj necunoscut nouă pînă acum în prosopografia imperiului roman. În cele ce urmează ne mărginim să arătăm, pe scurt, ceea ce este mai important despre fiecare trupă în parte.

1) *Ala Siliana civium Romanorum (bis torquata, bis armillata)*, după anul 78<sup>18</sup>, a fost adusă din Germania Inferior în Pannonia, unde, între anii 84 și 102, apare de patru ori în diploma militară<sup>19</sup>. Ea a participat și s-a distins în campaniile lui Domițian împotriva dacilor, motiv pentru care Traian a trimis-o în al doilea război (105—106) de cucerire a Daciei, după care s-a întors din nou în Pannonia Inferior, fiind pomenită acolo împreună cu alte trupe într-o diplomă din 110<sup>20</sup>. Lagărul panonic al alei Siliana era la Bölcske sau Intercisa (Dunapentele), unde a lăsat numeroase documente epigrafice<sup>21</sup>. Faptul că unitatea nu mai figurează printre auxiliile Pannoniei Inferior în diploma din 114<sup>22</sup> constituie indicația sigură că între 110 și 114 ea părăsise această provincie. Probabil că după aceea ala Siliana a fost dusă de Traian în războiul împotriva parților și numai prin anii 118—119, sub Hadrian, a venit în Dacia, odată cu ala Frontoniana<sup>23</sup> și a rămas în armata de ocupație a noii provincii pînă în sec. III e.n.

Prima atestare a alei Siliana în Dacia de nord (=Dacia Porolissensis) este cea din diploma noastră, ulterior ea fiind amintită, tot în Dacia Porolissensis, abia în anul 158 (27 septembrie)<sup>24</sup> și 164<sup>25</sup>, în diplome descoperite mai de mult. Faptul că trupa nu este menționată printre auxiliile Daciei Superior în diplomele din 144<sup>26</sup>, 157<sup>27</sup> și 158 (8 iulie)<sup>28</sup> formează dovada hotărîtoare că ea și-a avut de la început garnizoana exclusiv în nord-vestul Daciei, în spațiul viitoarei Dacii Porolissensis. Lagărul ei permanent a fost la Gilău, la vest de Napoca, de unde provin aproape toate urmele sale epigrafice (inscripții, țigle și cărămizi cu stampilă), printre care și o diplomă militară<sup>29</sup>.

2) *Ala I Tungrorum Frontoniana*, în primii ani ai domniei lui Hadrian, prin 118—119<sup>30</sup>, a fost transferată în Dacia din Pannonia, unde este cunoscută din diplome începînd cu anul 80 și pînă în 114<sup>31</sup>. Unitatea apare printre trupele de ocupație

<sup>18</sup> CIL, XVI, 23.

<sup>19</sup> CIL, XVI, 30, 31, 42, 47.

<sup>20</sup> CIL, XVI, 164.

<sup>21</sup> Intercisa, II, Budapesta, 1957, p. 11, 14, 15, 16, 502.

<sup>22</sup> CIL, XVI, 61.

<sup>23</sup> A. Radnóti — L. Barkóczi, *ActaArch Bp*, I, 3—4, 1951, p. 197—198 cu bogată bibliografie despre această trupă în răstimpul șederii ei în Pannonia.

<sup>24</sup> CIL, XVI, 110.

<sup>25</sup> CIL, XVI, 185 (=Klio, XXX, 1937, p. 187—199); *Materiale*, II, 1956, p. 703—712; G. Forni, *Contributo alla storia della Dacia Romana*, în *Athenaeum* (Pavia), n. s., XXXVI, f. 1—4, 1958, p. 31—39 (extras).

<sup>26</sup> CIL, XVI, 90.

<sup>27</sup> CIL, XVI, 107.

<sup>28</sup> CIL, XVI, 108.

<sup>29</sup> I. I. Russu, în *Materiale*, II, 1956, p. 703—712 și îndeosebi p. 711 cu bibliografia și materialele epigrafice referitoare la această trupă în timpul staționării ei în Dacia (în castrul de la Gilău).

Pentru istoricul unității în general, vezi Cichorius, *RE*, I, c. 260—261; V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937, p. 181—182; W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliärformationen...*, Berlin, 1938, p. 67—69.

<sup>30</sup> A. Radnóti—L. Barkóczi, în *op. cit.*, p. 195—197.

<sup>31</sup> CIL, XVI, 26, 30, 31, 164, 61.

ale Daciei Porolissensis în diplomele din 158 (27 septembrie)<sup>32</sup>, 164<sup>33</sup> și acum în diploma din 133. În Dacia a staționat tot timpul în castrul de la Ilișua, lângă Beclean, pînă la părăsirea acestei regiuni de către romani<sup>34</sup>. Aici s-au găsit majoritatea vestigiilor sale epigrafice, datînd de la Antoninus Pius pînă la Al. Sever<sup>35</sup>. Pe timpul staționării în Pannonia și apoi în Dacia, în efectivele trupei sînt atestate și elemente de origine tracică<sup>36</sup> sau, poate, traco-dacică<sup>37</sup>.

3) *Cohors I Ulpia Brittonum milliaria*, corp de trupă deosebit de cohortele de *Britanni*<sup>38</sup>, este pomenită în anul 85 în Pannonia<sup>39</sup> și prin 103/104<sup>40</sup> în Moesia Superior sub numele de *I Brittonum milliaria*. În Dacia apare mai întîi în diploma de la Porolissum din 106<sup>41</sup> cu denumirea pompoasă de *cohors I Brittonum milliaria Ulpia torquata pia fidelis civium Romanorum*. Aceste titluri onorifice noi i-au fost acordate de Traian pentru faptele ei de vitejie în al doilea război dacic (105—106)<sup>42</sup>. În a doua diplomă de la Porolissum din 110<sup>43</sup> epitetul *pia fidelis* este omis, pentru ca la 133 (diploma de la Gherla) și 158 (nu 159)<sup>44</sup> numele trupei să devină *I Ulpia Brittonum milliaria*, iar la 164 doar *I Brittonum milliaria* (fără Ulpia)<sup>45</sup>. Din 106 încoace, cohorta a stat fără întrerupere numai în partea de nord-vest a Daciei, într-un lagăr rămas deocamdată necunoscut (Porolissum?)<sup>46</sup>.

4) *Cohors I Britannica (=Britannorum) milliaria*, unitate distinctă de cohortele de *Brittoni*, o cunoaștem în anii 80<sup>47</sup> și 84<sup>48</sup> printre trupele auxiliare din Pannonia, ca *I Britannica*. În 85<sup>49</sup>, tot în Pannonia, este milliaria, ceea ce înseamnă că mai înainte fusese *quingenaria*. Ulterior anului 85, a fost mutată din Pannonia (ca și coh. I Ulpia Brittonum milliaria) în Moesia Superior, unde figurează în diplomele din 103/104<sup>50</sup> și 105<sup>51</sup> cu noul titlu de *civium Romanorum*, pe care se vede că l-a primit pentru meritele cîștigate în primul război dacic (sau în războiul purtat de Domițian?). După terminarea războaielor lui Traian cu dacii, ea a rămas în armata de ocupație a provinciei nord-dunărene, fiind pomenită la 110 în două diplome<sup>52</sup>, ca fiind „în Dacia”. Sub Traian sau Hadrian, în orice caz înainte de 133, cohorta își pierde titlul onorific de *civium Romanorum*, iar la 164 este *equitata*<sup>53</sup>. După cum arată diploma noastră, cele din 158<sup>54</sup> și 164<sup>55</sup>, iar mai tîrziu o inscripție

<sup>32</sup> *CIL*, XVI, 110. Diploma datează din anul 158, nu 159, după cum a arătat A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapesta, 1944, p. 32—34.

<sup>33</sup> *CIL*, XVI, 185; I. I. Russu, *op. cit.*, p. 708—709; G. Forni, *op. cit.*, p. 32—33.

<sup>34</sup> Nu este probabil, pe baza inscripției *CIL*, III, 6274, ca ala Frontoniana să fi staționat la Virșeț. Signiferul din inscripția respectivă a putut pune monumentul în memoria soției sale independent de cantonarea unității acolo.

<sup>35</sup> W. Wagner, *op. cit.*, p. 76—79; J. Szilágyi, în *DissPann.*, II, 21, 1946, p. 15, 51, 65.

<sup>36</sup> *Intericia*, I, Budapesta, 1954, p. 234, nr. 3, pl. XXXV/3.

<sup>37</sup> D. Protase, în *Materiale*, IV, 1957, p. 319—323.

<sup>38</sup> Cichorius, în *RE*, IV, 263; A. von Premerstein, în *Wiener Eranos*, 1909, p. 280.

<sup>39</sup> *CIL*, XVI, 31.

<sup>40</sup> *CIL*, XVI, 54; cf. C. Daicoviciu, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 332. Data diplomei nu poate fi extinsă pînă în 107, ci ea trebuie limitată la 103—104, eventual 103—105, luna mai. Ca și *cohors I Britannica* (vezi mai jos), această cohortă a putut fi dusă în Moesia Superior încă pentru războiul purtat de Domițian, care începe în 86, cînd se crează și provincia Moesia Superior. Între 103-104, ambele cohorte se aflau, probabil, pe teritoriul dacic cucerit de romani în primul război (Oltenia de vest și Banatul de răsărit, inclusiv bazinul Hațegului), afectat temporar Moesiei Superior.

<sup>41</sup> *CIL*, XVI, 160.

<sup>42</sup> Vezi C. Daicoviciu, *loc. cit.*; cf. și Nesselhauf, în *CIL*, XVI, 160 (nota) și 163, n. 4. Nu e nici un motiv să ne îndoim că trupa a luat parte și la primul război dacic (101—102).

<sup>43</sup> *CIL*, XVI, 163.

<sup>44</sup> *CIL*, XVI, 110; cf. A. Stein, *loc. cit.*

<sup>45</sup> I. I. Russu, *op. cit.*, p. 708—709, 710; G. Forni, *op. cit.*, p. 34. Integritatea numelui unității cu *Ulpia*), făcută de D. Detschew în diploma din 164 de la Palatovo (*Klio*, XXX, 1937, p. 198) și acceptată de H. Nesselhauf (*CIL*, XVI, 185), se dovedește a fi greșită, după cum arată clar diplomele din același an descoperite în ultimul timp la Gilău (I. I. Russu, *loc. cit.*) și Câșei (G. Forni, *loc. cit.*) în Dacia Porolissensis, unde cohorta nu mai poartă acest epitet. Greșeli în privința numelui trupei face și Wagner (*op. cit.*, p. 106—107). Pentru supranumele imperiale variabile ale formațiilor auxiliare din armata romană, vezi G. M. Bersanetti, în *Athenaeum*, XVIII, 1940, p. 105—135 și K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten an Rhein und Donau*, Berna, 1951, p. 100—101.

<sup>46</sup> Mai vezi pentru această trupă A. Degrași, în *Epigraphica*, IV, 1942, p. 154—156; A. Radnóti, în *AE*, 1944—1945, p. 150—151.

<sup>47</sup> *CIL*, XVI, 26.

<sup>48</sup> *CIL*, XVI, 30.

<sup>49</sup> *CIL*, XVI, 31.

<sup>50</sup> *CIL*, XVI, 49.

<sup>51</sup> *CIL*, XVI, 54.

<sup>52</sup> *CIL*, XVI, 57, 163.

<sup>53</sup> *CIL*, XVI, 185; I. I. Russu, în *op. cit.*, p. 708—710; G. Forni, *op. cit.*, p. 32—33.

<sup>54</sup> *CIL*, XVI, 110.

<sup>55</sup> Vezi nota 53 de mai sus.

din vremea lui Caracalla<sup>56</sup>, unitatea se afla în Dacia Porolissensis, unde a staționat până la sfârșitul dominației romane în aceste părți. Garnizoana ei era la Cășei, lângă Dej.<sup>57</sup>

5) *Cohors I Hispanorum (quingenaria)* este identică cu *cohors I Hispanorum pia fidelis*, despre care știm că la 103/104 era în Moesia Superior<sup>58</sup>, iar la 110 în Dacia<sup>59</sup>. Epitetul de *pia fidelis*, câpătat de la Traian pentru faptele de arme în războaiele cu dacii, și-l pierduse pe vremea lui Hadrian, după cum arată diploma de la Gherla. Unitatea a făcut parte tot timpul dintre corpurile de trupă însărcinate cu paza zonei de nord-vest a Daciei, devenită sub Hadrian Dacia Porolissensis. În diplomele din 158 și 164, când cohorta continuă să fie amintită printre auxiliile Daciei Porolissensis<sup>60</sup>, ea este lipsită de titlul onorific dat de Traian, iar întregirea *pia fidelis*, în lumina diplomei noastre, apare cu totul neprobabilă<sup>61</sup>. Cărămizi și țigle cu stampila unității se cunosc la Porolissum<sup>62</sup> și din castrul de la Românași (Unguraș, Magyar-Egrefy), unde și-a avut garnizoana<sup>63</sup>.

6) *Cohors I Batavorum milliaria (pia fidelis)*<sup>64</sup> cunoscută la 98 în Pannonia<sup>65</sup>, a participat la războaiele lui Traian împotriva dacilor, iar după aceea a rămas, tot timpul ocupației romane<sup>66</sup>, în nord-vestul noii provincii, fiind atestată în inscripții<sup>67</sup> și în diplomele militare dintre anii 133 și 164<sup>68</sup>. A staționat în castrul de la Romita (*Certia*), aproape de Porolissum, și poate, înainte de venirea legiunii V Macedonica, la Potaissa<sup>69</sup>.

7) *Cohors I Aelia Gaesatorum milliaria*. Formație a lui Hadrian, cohorta este așezată în partea de nord-vest a Daciei, fie cu ocazia evenimentelor din 118–119, fie odată cu organizarea Daciei Porolissensis. Aici apare ea în diploma noastră și în cele din 158<sup>70</sup> și 164<sup>71</sup>. După cum arată o inscripție mutilată (*CIL*, III 7648) și stampilele pe țigle și cărămizi, unitatea își avea lagărul la Bologna.<sup>72</sup>

8) *Cohors II Brittonum milliaria*. Identificarea ei întâmpină oarecare dificultăți, care au dus la unele soluții greșite. Noi o considerăm identică cu *cohors II Augusta Nervia Pacensis milliaria Brittonum*, atestată în 114 în Pannonia Inferior<sup>73</sup>. Ea va fi fost adusă de Hadrian în Dacia de nord (Dacia Porolissensis) odată cu cohorta I Aelia Gaesatorum milliaria, cu care și apare împreună nu numai în diploma noastră, ci și în diplomele din 158<sup>74</sup> și 164<sup>75</sup>, indiferent de epitele mai mult sau mai puțin complete pe care le are în aceste diplome. Ea nu poate fi identică cu cohorta II Brittonum din diploma *CIL*, XVI 110, care, așa cum a arătat și Detschew, e greșit scrisă în locul cohortei II Britannica milliaria menționată, pe același loc, în toate trei diplomele din 164. Tot această cohortă apare și într-o inscripție recent descoperită în Dacia Porolissensis, la Buciumi, închinată lui Caracalla de [coh]

<sup>56</sup> Em. Panaitescu, în *ACMIT*, 1929, p. 323.

<sup>57</sup> C. Daicoviciu, în *Dacia*, VII–VIII, 1937–1940, p. 307–308; W. Wagner, *op. cit.*, p. 104–105; J. Szilágyi, în *op. cit.*, p. 14–15 și 55; K. Kraft, *op. cit.*, p. 171. Szilágyi citește greșit stampilele de la Cășei cu *CIB* = C(ohors) I B(ritannica) în loc de C(ohors) I B(ritannica) sau B(ritannorum).

<sup>58</sup> *CIL*, XVI, 54.

<sup>59</sup> *CIL*, XVI, 57, 163.

<sup>60</sup> *CIL*, XVI, 110; *CIL*, XVI, 185; I. I. Russu, în *op. cit.*, p. 708–710.

<sup>61</sup> Cf. G. Forni, *op. cit.*, p. 32–33.

<sup>62</sup> C. Daicoviciu, în *RE*, XXII, s. v. *Porolissum*.

<sup>63</sup> W. Wagner, *op. cit.*, p. 146–147.

<sup>64</sup> Pe fața internă este greșit incizat : II *Batav(or)um milliaria*.

<sup>65</sup> *CIL*, XVI, 42.

<sup>66</sup> Cohorta nu a mai fost dusă înapoi în Pannonia, cum greșit presupune Wagner, *op. cit.*, p. 93; cf. I. I. Russu *op. cit.*, p. 710–711.

<sup>67</sup> *CIL*, III, 841 (Românași), 839 (Romita), 13766+13767 (Turda). Ultima inscripție este reconstituită în JÖAI, V, Beibl., 107.

<sup>68</sup> *CIL*, XVI, 110, 185; I. I. Russu, *op. cit.*, p. 708–710; G. Forni, *op. cit.*, p. 32–33.

<sup>69</sup> W. Wagner, *op. cit.*, p. 92–93; K. Kraft, *op. cit.*, p. 169.

<sup>70</sup> *CIL*, XVI, 110.

<sup>71</sup> *CIL*, XVI, 185; *Materiale*, II, 1956, p. 711; G. Forni, *op. cit.*, p. 32–33.

<sup>72</sup> Cichorius, în *RE*, IV, c. 286; H. Nesselhauf, *CIL*, XVI, p. 100, n. 5; D. Detschew, în *Klio*, XXX, 1937, p. 196–197; M. Macrea, în *ACMIT*, IV, 1938, p. 226–228; W. Wagner, *op. cit.*, p. 134–135; J. Szilágyi, în *op. cit.*, p. 11; I. I. Russu, în *op. cit.*, p. 711.

Prin atestarea acestei cohorte în Dacia Porolissensis, nu mai poate fi susținută vechea părere că la Bologna ar fi fost coh. I Aelia Gallorum, care nu apare în nici o diplomă privind Dacia Porolissensis. Cohorta e pomenită, în schimb, într-o diplomă din 157 (*CIL*, XVI, 107), ca I *Gallor(um) Dacic(a)*, printre trupele Daciei Superior.

<sup>73</sup> *CIL*, XVI, 61.

<sup>74</sup> *CIL*, XVI, 110.

<sup>75</sup> *CIL*, XVI, 185; *Materiale*, II, 1956, p. 708–709, 711; G. Forni, *op. cit.*, p. 32–33.

II Nerv(ia) Britt(onum) [(milliaria) Anto]niniana p(ia) f(idelis)<sup>76</sup>, al cărei castru se dovedește astfel a fi fost la Buciumi. Epitetul de *Antoniniana*, probabil și cel de *pia fidelis*, l-a primit de la Caracalla<sup>77</sup>. Tot acestei trupe, nu cohorței II Numidarum, îi aparțin foarte probabil țiglele și cărămizile cu stampila COH II IV provenite de la Buciumi<sup>78</sup>.

După lămurirea identității și localizării celor opt trupe auxiliare pomenite în diploma de la Gherla, constatăm că toate aceste trupe se aflau, în anul 133, în localități din Dacia nordică, respectiv nord-vestică.

Examinând și restul de șapte corpuri de trupă ce apar în diplomele privind Dacia Porolissensis<sup>79</sup>, ajungem de asemenea la constatarea că toate auxiliile menționate în aceste diplome își aveau garnizoana în aceeași regiune nordică (nord-vestică) a Daciei, și anume: ala II Gallorum et Pannoniorum. la *Gherla*<sup>80</sup>; cohors II Britannica milliaria. la *Romita* (eventual și *Ilișua*)<sup>81</sup>; cohors I Hispanorum milliaria = I Flavia Ulpia Hispanorum milliaria. la *Orheiul Bistriței*<sup>82</sup>; cohors II Hispanorum = cohors II Hispanorum scutata Cyrenaica equitata, la *Bologa*<sup>83</sup>; cohors V Lingonum, la *Porolissum*<sup>84</sup>; cohors VI Thracum, la *Românași* (și *Porolissum*)<sup>85</sup>. Cohors I Cannanefatium își avea lagărul la *Tihău*. Pe această cohortă o indică stampilele CICY (CIL, III 8074, 13) găsite la *Tihău* și nu pe enigmatică cohors I Cy(pria) sau Cy(renaica), care nu apare în nici o diplomă din Dacia<sup>86</sup>. Singura trupă neatestată în diplome, care ocupă sigur un castru de pe teritoriul Daciei Porolissensis, este *al(a) n(ova) Il(l)yr(icorum)* cu castrul la *Brincovenesti*<sup>87</sup>. Unele castre din această regiune sînt ocupate de diferiți *numeri* ca, de pildă, cel de la *Sutoru*, de *Numerus Maurorum Optatianensium*<sup>88</sup>.

Dacă comparăm numărul de trupe care figurează în diploma de la Gherla cu cel din diplomele din anii 158 și 164<sup>89</sup>, observăm că la 133 sînt amintite în Dacia Porolissensis numai opt auxiliii (două ale și șase cohorțe), pe cîtă vreme mai tîrziu, în diplomele menționate, apar 15 corpuri de trupă (trei ale și 12 cohorțe), deci efective militare aproape de două ori mai numeroase. În lumina documentelor sigure de care dispunem astăzi, este greu de spus cu certitudine dacă în diploma noastră de la 133 au fost înșirate toate trupele din Dacia Porolissensis sau numai

<sup>76</sup> I. I. Russu, în *SCIV*, X, 2, 1959, p. 311–315.

<sup>77</sup> Pentru supranumele variabile ale trupelor auxiliare romane, vezi G. M. Bersanetti, în *op. cit.*, p. 105–135.

<sup>78</sup> I. I. Russu, în *op. cit.*, p. 315–316.

<sup>79</sup> *CIL*, XVI, 110 din 158; 185, *Materiale*, II, p. 703–713; *Athenaeum*, XXXVI, 1–4, 1958, p. 31–39, toate trei din anul 164.

<sup>80</sup> Nu încapă nici o îndoială că această ală este una și aceeași cu ala II Pannoniorum cunoscută din castrul de la Gherla, pentru care trimitem la Wagner, *op. cit.*, p. 60–62. Cf. și *Dacia*, VII–VIII, p. 335.

<sup>81</sup> Pentru cauza și împrejurările numelui dublu, vezi K. Kraft, *op. cit.*, p. 26 urm., în special p. 32–33.

<sup>82</sup> Dovada se face prin stampilele cohorței, găsite aici (vezi Wagner, *op. cit.*, p. 110, care o confundă însă, regretabil, cu coh. II Brittonum milliaria; cf. mai sus p. 169).

<sup>83</sup> Dovada o constituie numeroasele stampile cu CIH ȍpe țigle și cărămizi descoperite în săpăturile din anii 1957–1960. Coh. I Ubiorum nu a staționat în castrul de aici, ci în Dacia Superior, probabil la *Odorheiul Secuiesc*, unde apar majoritatea stampilelor cu numele ei (cf. D. Protase, în *Dacia*, N. S., VI, 1962, p. 505–508).

<sup>84</sup> Wagner, *op. cit.*, p. 152 urm.; M. Macrea, în *ACMIT*, IV, 1938, p. 223 și urm.

<sup>85</sup> Wagner, *op. cit.*, p. 160; C. Daicoviciu, în *RE*, XXIII, 1, s. v. *Porolissum*.

<sup>86</sup> Wagner, *op. cit.*, p. 194–195; Szilágyi, în *op. cit.*, p. 13, 54–55.

<sup>87</sup> I. Ferenczi, în *EKL*, p. 288, atribuie și el castrul de la *Tihău* mai curînd cohorței I Ca(nnanefatium), dar nu exclude nici pe I Cy(pria) sau Cy(renaica).

<sup>88</sup> Wagner, *op. cit.*, p. 52; I. Paulovics, *Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „dik”-ezüstincsek kérdése*, Cluj, 1944, p. 23–27.

<sup>89</sup> Wagner, *op. cit.*, p. 209; cf. C. Daicoviciu, în *AISC*, I, 2, 1928–1932, p. 51–53 și Rowell, în *RE*, XVII, s. v. *Numerus*, 2547; tot aici e, poate, și *Numerus Palmyrenorum Optatianensium* (Wagner, *op. cit.*, p. 211 și urm.; C. Daicoviciu, în *op. cit.*, p. 52 și Rowell, în *op. cit.*, 2550 și urm.

<sup>90</sup> Vezi mai sus nota 79.

o parte dintre ele, adică acelea din care s-au eliberat contingente de soldați la acea dată, lucru care pare verosimil. În prima eventualitate, ar însemna că la 133, pe vremea lui Hadrian, armata Daciei Porolissensis era constituită din forțe relativ reduse numeric, sporite însă considerabil după aceea, sub Antoninus Pius, înainte de anul 158.

Ceea ce este însă important de știut este faptul că nici o trupă auxiliară atestată prin diplome militare sau prin alte informații ca făcând parte din armata Daciei Superior, după constituirea Daciei Porolissensis, nu apare în vreo localitate sau în vreunul din cele 14 castre cunoscute din această regiune nordică (nord-vestică) a Daciei.<sup>90</sup> Constatarea aceasta ne ajută să fixăm cu oarecare siguranță limitele mari ale provinciei Dacia Porolissensis, față de restul provinciei Dacia. Fixându-le pe hartă, vedem că ele ocupă, după un dispozitiv strategic, teritoriul ce se întinde la nord de riul Arieș și la nord de cursul superior al Mureșului, începând de la confluența acestuia cu Arieșul. Tot ce se afla pe malul drept al Arieșului și pe malul stâng al Mureșului aparținea, după mărturia documentelor existente, Daciei Superior, respectiv Daciei Apulensis (fig. 3)<sup>91</sup>.

Adevărata importanță a diplomei de la Gherla rezidă însă în surprinzătoare atestare a Daciei Porolissensis încă din anul 133. Faptul acesta ne silește să revizuim o serie de cunoștințe și concluzii în legătură cu istoria militară, politică și administrativă a Daciei<sup>92</sup>, punându-ne totodată în situația de a vedea într-o lumină mult mai clară activitatea, cunoscută de altfel, a împăratului Hadrian în domeniul reformelor și măsurilor care ținteau — în primul rînd — la asigurarea cuceririlor și la consolidarea imperiului. Alături de alte măsuri privind organizarea teritoriului cucerit la nordul Dunării de jos, constituirea unei noi provincii de frontieră, cum

<sup>90</sup> Aceste castre sînt (de la sud la nord): Potaissa (*Turda*), Gilău, Bologa (*Resculum*), Sutoru, Gherla, Buciumi, Romănași, Romita, Porolissum, Tihău, Căței, Ilișua, Orheiul Bistriței și Brincovenesti. Trebuie subliniat că la Porolissum avem de a face, în realitate, cu un complex de fortificații: un castru mare pe „Pomet”, un castru mic pe dealul „Citera” din imediata apropiere, două burguri (unul mai mare și altul mai mic) nu departe de „Citera” și un număr de turnuri de-a lungul liniilor întărite din preajma acestui centru militar. Vezi C. Daicoviciu, în *RE*, XXII, s. v. *Porolissum*; M. Moga, în *SCIV*, I, 1, 1950, p. 131–135 și M. Macrea–D. Protase–M. Rusu, în *Materiale*, VII, 1960, p. 361–390. Nu se confirmă existența unor castre romane la Gîrbou și Bozna. În treacă observăm că nici la Moldovenești, localitate ce se află la sud de Arieș și aparține deci Daciei Superior, nu se verifică existența unui castru roman.

Pe trupele din Dacia Superior atestate în diplome militare, a se vedea *CIL*, XVI, 68; C. Daicoviciu, în *SCIV*, IV, 3–4, 1953, p. 541 și urm.; același, în *Dacia*, N. S., I, 1957, p. 191 și urm.; G. Fornî, în *op. cit.*, p. 3 și urm. (extras); *CIL*, XVI, 90, 107, 108.

<sup>91</sup> Castrul de la Brincovenesti, pe malul drept al Mureșului, aparținea și el, după criteriul de mai sus, Daciei Porolissensis. De fapt, trupa cantonată în acest castru (ala nova Illyr.) nu e atestată prin nici o informație că ar fi făcut parte din armata Daciei Porolissensis, dar nici apartenența ei la Dacia Superior (sau Apulensis) nu e dovedită prin nimic. În schimb, castrele de graniță imediat următoare, aflate pe limes la est de Mureș, cel de la Călugăreni și Sărăteni, sînt sigur garnizoana unei trupe din armata Daciei Superior (Coh. I Alpinorum: *CIL*, XVI, 90 din anul 144; cf. Wagner, *op. cit.*, p. 82). Tot așa la Cristești, localitate situată pe malul stîng al Mureșului: corpul de trupă de aici ala I Gallorum et Bosporanorum (*CIL*, XVI, 90, 107, 108) indică și teritoriul acestei localități ca parte a Daciei Superior (Wagner, *op. cit.*, p. 36). Regiunea exploatarea aurului, cu centrul la *Ampelum* (Zlatna), cădea firește în Dacia Superior, sub protecția legiunii XIII Gemina de la Apulum.

Stabilind cursul celor două riuri ca hotăr între Dacia Porolissensis și Dacia Superior, noi nu facem decît să delimităm exact, pe baza studiului repartii trupelor auxiliare, un teritoriu pe care aproape toți cercetătorii de pînă acum îl considerau, mai mult sau mai puțin conturat, ca teritoriul Daciei Porolissensis (vezi diferite hărți antice). I.a. „valea” Arieșului și la o zonă oscilantă din „valea” Mureșului superior (între Brincovenesti și Înlăceni) s-au oprit și concluziile trase de I. Ferenczi pe baza unor speculații de „fronturi” și a altor considerații „strategice”, cu care noi nu mai putem fi însă de acord (vezi I. Ferenczi, în *Buletinul Univ. „V. Babeș-Bolyai”*, seria științe sociale, I, 1–2, Cluj, 1956, p. 166–169).

<sup>92</sup> Ne mulțumim să arătăm, bunăoară, nevoia trecerii procuratorului Tib. Cl(audius) Quintilianus din categoria procuratorilor financiari ai Daciei Superior în aceea a procuratorilor presidiali ai Daciei Porolissensis (*CIL*, III, 836) sau a datării activității fraților Iulii drept „conductores p. portorii Illyrici et Ripae Thraciae” sigur în timpul domniei lui Marcus Aurelius și Lucius Verus (*CIL*, III, 7434, 7489 etc.).

era Dacia Porolissensis, reprezintă ilustrarea splendidă a noii concepții instaurate la conducerea imperiului în materie de politică internă și externă.

Nu este, credem, inutil să trecem pe scurt în revistă aici acele măsuri luate de Hadrian cu privire la organizarea Daciei cucerite de Traian, măsuri cunoscute prin câteva descoperiri făcute în ultimul timp și dintre care crearea Daciei Porolissensis pare să fie cea din urmă.

Azi este pe deplin stabilit că războiul cu dacii s-a încheiat încă în vara anului 106. Nu mai este, de asemenea, nici o îndoială că *întreg* teritoriul Daciei cunoscut mai târziu ca provincia Dacia a fost cucerit încă din acest an și nu în etape succesive, cum s-a susținut într-o vreme de către A. Buday<sup>93</sup>. Ceea ce nu se știa decît recent sînt două fapte: întîi, că pe lingă acest teritoriu al provinciei Dacia de mai târziu a fost cucerită și Muntenia și, credem, și sudul Moldovei, iar al doilea că, la început, adică în anul 106, *provincia Dacia* era constituită numai din teritoriul intracarpatic al țării dacilor (și nici acesta în întregime, după cum vom vedea), restul pămîntului dacic cucerit avînd altă soartă. Descoperiri arheologice mai vechi<sup>94</sup>, dar mai ales o diplomă militară găsită în Bulgaria și publicată de B. Gerov<sup>95</sup> aduc dovada *sigură* că Oltenia (*întreagă* și nu numai partea ei de răsărit pînă la Jiu, cum crede eruditul bulgar Gerov), ca și teritoriul Munteniei (cu sudul Moldovei eventual), împreună cu sud-estul Transilvaniei (zona de la sud și est de cursul ardelean al Oltului) au fost anexate Moesiei Inferior. Nu ar fi exclus, însă, ca partea *vestică* a Olteniei — de la Jiu spre apus — să fi aparținut Moesiei Superior. De fapt, partea de vest a Olteniei fusese atașată Moesiei superioare încă de la sfîrșitul primului război dacic (102), împreună cu teritoriul Banatului și cu o fișie din sud-vestul Ardealului (Țara Hațegului, în speță). Construirea podului de la Turnu Severin, instituirea unor serbări anuale la *Tapae*, în cinstea celor căzuți și înmormîntați aici (Dio Cassius, 68, 8), ca și desfășurarea trupelor romane împotriva centrului dacic din Munții Orăștiei, în al doilea război, nu pot fi închipuite fără această ocupație<sup>96</sup>. De aceea, noi credem că apartenența vestului Olteniei fie la Moesia Superior, fie la Moesia Inferior a fost o realitate *și după anul 106*. Desigur că, după 106 (dată cînd se constituie provincia Dacia), nu mai putea rămînea atașat Moesiei Superior sud-vestul Transilvaniei și nici Banatul, ambele teritorii înglobîndu-se acum în provincia Dacia constituită în interiorul arcului carpatic. Din teritoriul Banatului, colțul sud-estic al acestuia, anume zona dintre Caraș și Cerna (cu linia Palanca, *Arcidava-Vărădia*, Teregova [Porta Orientalis], Domașnea, Plugova, Mehadia și *Dierna-Orșova*), a putut rămîne și pe mai departe, împreună cu Oltenia de vest, la Moesia Superior (sau Inferior), căci la constituirea Daciei inferioare îl vedem că face parte — după Patsch și Stein — din

<sup>93</sup> *DoljCluj*, 3, 1912, p. 74. Teza eronată a lui Buday a fost combătută la timpul său (vezi *La Transylvanie dans l'antiquité*, p. 89–90). În favoarea tezei noastre vine și inscripția din Corinth (*AnnÉp*, 1934, 2; cf. R. Syme, *Laureae Aquincenses*, I, 1938 p. 276), care vorbește de „universa Dacia” cucerită în al doilea război dacic (datarea ei este, după Pflaum, *Libya*, I, 1953, p. 211, din anul 107). Cf. și Daicoviciu, *Dacia capta*, în *Klio*, 38, 1960, p. 180.

<sup>94</sup> Vezi *Dacia*, XI–XII, 1948, p. 116–144; cf. și *SCIV*, VI, 1955, p. 87–89.

<sup>95</sup> *Klio*, 37, 1959, p. 196 și urm. Diploma e din 13 XII 140.

<sup>96</sup> Vezi *Istoria României*, I, 1960, p. 307–308; cf. și Fluss, în *RE*, XV, 2. 1399.

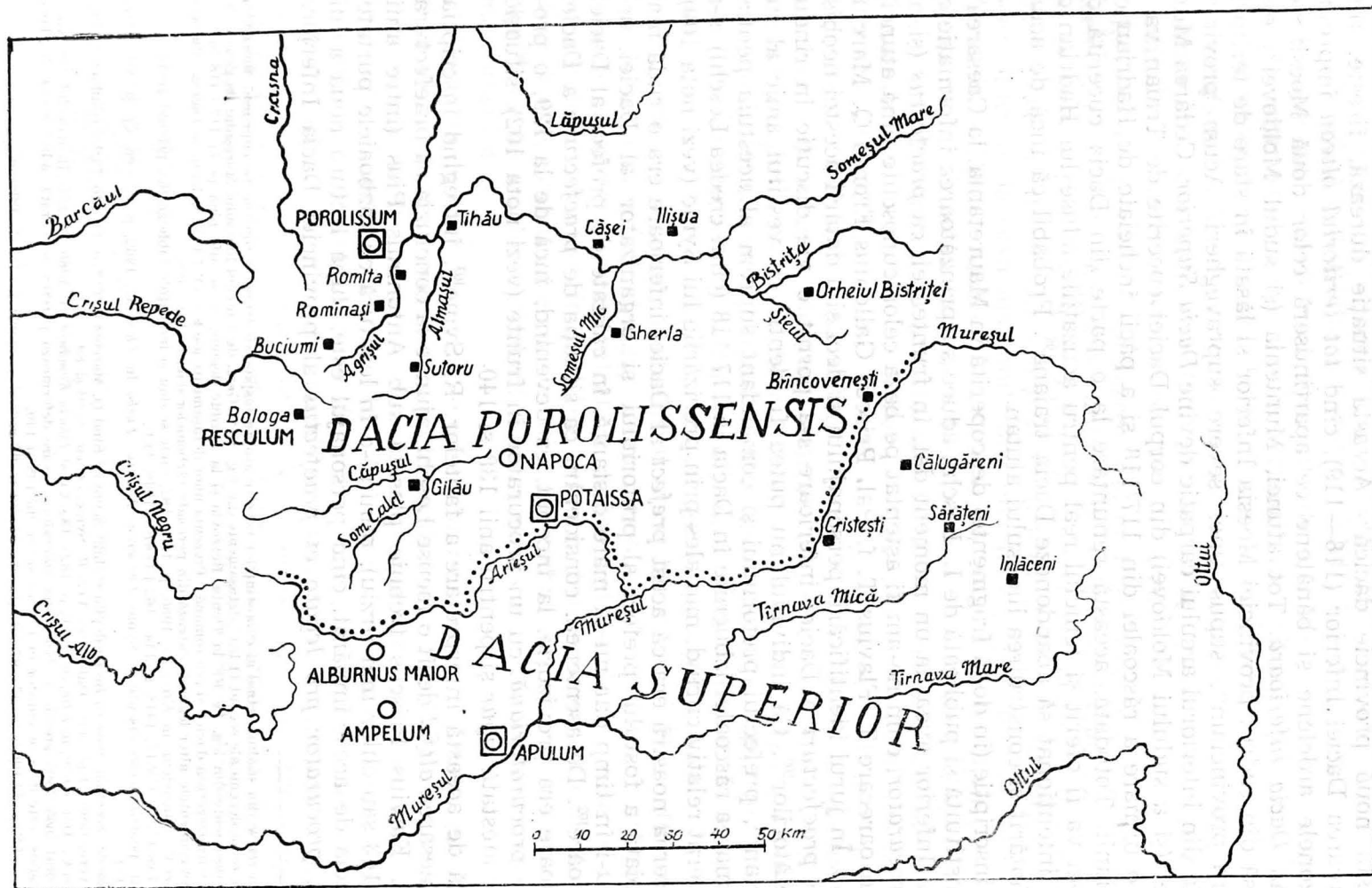


Fig. 3. — Partea de nord a Daciei romane, cu limita între Dacia Superior și Dacia Porolissensis.



această nouă provincie dacică<sup>97</sup>. Această situație durează, firește, pînă la crearea Daciei Inferior (118—119), cînd *tot teritoriul oltean* împreună cu zonele ardelene și bănățene ce aparținuseră celor două Moesii vor forma *Dacia inferioară*. Tot atunci, Muntenia (și sudul Moldovei?) este scoasă din cadrul provinciei Moesia Inferior și lăsată în stare de teritoriu „extra provinciam“, supus unei severe supravegheri. Acum provincia Dacia din interiorul arcului carpatic devine *Dacia Superior*. Cedarea Munteniei (și a sudului Moldovei) din corpul Daciei cucerite de Traian va fi fost o urmare a răscoalei din 117/118 și a păcii încheiate de Hadrian cu roxolanii. Totodată, această renunțare la o parte din Dacia cucerită de Traian va fi oferit și temeiul real pentru acuzațiile aduse lui Hadrian că ar fi intenționat să abandoneze Dacia traiană<sup>98</sup>. Probabil că încă de acum s-a hotărît și construirea limesului alutan.

O inscripție (în două fragmente) descoperită în Mauretania, la Caesarea<sup>99</sup>, reconstituită și publicată de L. Leschi, aduce surprinzătoarea informație că Dacia Inferior avea, la un moment dat, în fruntea ei, ca *praefectus* (și nu ca *procurator*, cum ne-am fi așteptat pe baza celor cunoscute pînă atunci), pe un oarecare T. Flavius T. f. Pal. Priscus Gallonius Fronto Q. Marcius Turbo. În jurul identificării personajului și deci și a datării acestei neobișnuite *praefectura* a Daciei inferioare s-a pornit o vie discuție în rîndul cercetătorilor<sup>100</sup>. Că individul nu putea fi identic cu vestitul amic al lui Hadrian<sup>101</sup>, prefectul pretoriului și comandant suprem al acestuia pentru reprimarea răscoalei izbucnite în Dacia la 117/118 (cum credea Leschi), s-a învederat relativ curînd, mai ales prin precizările lui Syme (vezi nota 100).

Părerea noastră era că acest *prefect* al Daciei inferioare era o rudă mai apropiată a fostului prefect al pretoriului și organizator al Daciei, urmîndu-i în timp dar nu la mare distanță, în calitate de prefect al Daciei inferioare<sup>102</sup>. De asemenea, considerăm că situația de *praefectura* a Daciei inferioare era provizorie, la început, ea devenind, încă de la 129, o provincie *procuratoriană*, cu un procurator în frunte (vezi nota 102), situație care e atestată *sigur* și pentru anii 138 și 140.

Față de această interpretare a faptelor, R. Syme<sup>103</sup>, întregind inscripția din Caesarea *altfel* decît o făcuse Leschi, ajunge la concluzia că *praefectura* lui T. Flavius Priscus trebuie plasată sub Antoninus Pius (între anii 142—143 sau chiar mai tîrziu), punînd-o în legătură cu războaiele purtate în Dacia de acest împărat, cînd personajul este, după lectura nouă a lui Syme, *procurator pro legato et praefectus* al provinciei Dacia Inferior,

<sup>97</sup> Așa reiese din stadiul actual al cunoștințelor noastre asupra răspîndirii trupelor romane pe cuprinsul Banatului în primele două decenii ale sec. al II-lea : detașamente din leg. XIII Gem. de-a lungul limesului Mureșului (la Cenad, de pîldă), detașamente din leg. IV FF la Denta, Berzovia și la Sîrduc, legiune ce se află pînă pe la 117—118 încă în Dacia (la Sarmizegetusa dacică și cea romană). Prezența unor detașamente ale leg. IV FF la Mehadia și Dierna (împreună cu detașamentele altor legiuni) datează din perioada războaielor dacice (101—106).

<sup>98</sup> Vezi C. Daicoviciu, în *Klio*, 38, 1960, p. 180—182, unde se dau și indicațiile bibliografice privind amănuntele.

<sup>99</sup> L. Leschi, în *CRAI*, 1945, p. 144—162 (*AnnÉp*, 1946, 113).

<sup>100</sup> Vezi pentru aceste discuții R. Syme, *The wrong Marcius Turbo*, în *JRS*, 52, 1962, p. 87—96. Cf. și *SICI* III, 1961, p. 131.

<sup>101</sup> Numele acestuia pare să fie pe deplin stabilit acum ca fiind Q. Marcius C. f. Tro. Fronto Turbo (Gallonius) Publius Severus domo Epidaurum (Dalmatia). Vezi R. Syme, *op. cit.*, p. 95 și 89.

<sup>102</sup> Vezi C. Daicoviciu, în *Klio*, 38, 1960, p. 182—183. Cf. și *Istoria României*, I, 1960, p. 354. În articolul din *Klio*, s-au strecurat însă două greșeli — *fără voia autorului* — care deformează părerea adevărată, adică aceea că Plautius Caesarianus este deja procurator în 129, ca și cei din 138 și 140.

<sup>103</sup> Vezi *JRS*, 52, 1962, p. 87—97 (cf. și nota 94 din p. 96 redînd și opinia lui H. G. Pflaum).

titlatură care se mai întâlnește în sec. I și chiar mai târziu (v. Syme, *op. cit.*, p. 92, cf. și B. Lifshitz, în *Latomus*, XXII, 4, 1963, p. 783).

Prin această nouă lectură sprijinită de analogiile aduse, temeiul tezei noastre anterioare pierde din importanță, căci situația Daciei inferioare rămîne neschimbată, aceea de provincie procuratoriană.

Identificările făcute de R. Syme, ca și lectura nouă dată părților nepăstrate din inscripție sînt fără îndoială ingenioase și nu dezminț pe eruditul cunoscător al istoriei romane imperiale.

În ceea ce privește organizarea Daciei Porolissensis și, în general, a „celor trei Dacii“, analiza savantă a materialului documentar cunoscut pe la 1909 a făcut pe A. von Premerstein să stabilească „împărțirea în trei“ a Daciei între 8 iulie 158 și 27 septembrie 159<sup>104</sup>. Arthur Stein a redus acest interval la ceva mai mult de două luni și jumătate (8 iulie — 27 septembrie 158)<sup>105</sup>. Ambii au tras această concluzie din apariția pentru prima dată a numirii de Dacia Porolissensis în diploma *CIL*, XVI, 110, presupunînd că odată cu această apariție a avut loc și organizarea Daciei Apulensis (în locul Daciei Superior, pomenită pentru ultima dată în diploma *CIL*, XVI, 108 din 8 iulie 158) și a Daciei Malvensis (atestată documentar abia prin 167—168)<sup>106</sup>. Acum știm că această concluzie nu mai poate fi valabilă, deoarece alături de Dacia Superior și Inferior a existat, cel puțin începînd de la 133, și o a treia Dacie, Dacia Porolissensis. Numai cu aducerea legiunii a V-a Macedonica în Dacia (în anul 167 sau 168) se procedează, simultan sau la un mic interval de timp, la o reorganizare a Daciei traiane. Acum apar, pentru întîia oară — pe cît se pare la 168 — și Dacia Apulensis și Dacia Malvensis<sup>107</sup>. Dacia Porolissensis continuă să existe, desigur acum într-o formă de dependență diferită față de noua conducere centrală a „celor trei Dacii“, pe care le vedem constituie ca o unitate, în anul 169, avînd în frunte pe consularul *M. Claudius Fronto*, primul care poartă titlul de *legatus Aug. pr. pr. trium Dacia-rum*<sup>108</sup>. Cauza acestor schimbări credem că nu au putut fi decît războaiele marcomanice.

Problema de căpetenie care se cere lămurită este aceea de a stabili cînd și în urma căror împrejurări s-a constituit Dacia Porolissensis? La prima vedere s-ar părea că faptul s-a petrecut odată cu reorganizarea Daciei Inferior și Superior, în anii 118—119. Unei atari soluții i se opun însă categoric nu atît considerente de ordin logic (care, după cum vedem se dezminț atît de repede), cît mai ales constatarea că în diploma *CIL* XVI, 68 de la Porolissum și în cea de la Cășei<sup>109</sup>, ambele din anul 120, sînt amintiți ca fiind în Dacia Superior acei *Palmyreni Sagittarii ex Syria*, a căror garnizoană era de la început *Porolissum* (mai puțin probabil Cășei)<sup>110</sup>.

<sup>104</sup> Wiener *Eranos*, 1909, p. 256—269.

<sup>105</sup> A. Stein, *op. cit.*, p. 32 și urm.

<sup>106</sup> *Ibidem*, p. 86—87.

<sup>107</sup> *Ibidem*, p. 38 și urm. și p. 86 urm.

Nu e cazul să intrăm aici în discuția privitoare la teritoriul celor două provincii, nici nu ne putem opri asupra unor documentări mai ample.

<sup>108</sup> *CIL*, III, 1457 = *ILS*, 1097, Vezi A. Stein, *op. cit.*, p. 35 și 38.

<sup>109</sup> A se vedea C. Daicoviciu, în *Dacia*, N. S. I, 1957, și urm.; G. Forni, *op. cit.*, p. 3 și urm. Cf. și *CIL*, XVI, p. 215 ad 68.

<sup>110</sup> Vezi C. Daicoviciu, în *RE*, XXII, s. v. *Porolissum*.

Porolissum, punctul cel mai înaintat și mai bine întărit de pe granița nord-vestică a Daciei, se află așadar în anul 120 încă în Dacia Superior. Același lucru îl confirmă și inscripția greacă din Palmyra cu ai săi „ar-cași palmireni aflați sub drapel în Porolissum (=Parolisson) în Dacia superioară”<sup>111</sup>, inscripție care vorbind de Dacia Superior trebuie datată între 118—119 și data constituirii Daciei Porolissensis.

Așadar, Dacia Porolissensis a luat ființă după anul 120, iar la 133 ea exista deja. Rezultă că în acest interval de timp trebuie căutat momentul creării noii provincii de frontieră. Nu credem că riscăm o ipoteză prea hazardată, dacă punem noua creație a lui Hadrian în legătură cu inspecția lui făcută în Dacia și la Dunărea de jos, la anul 124<sup>112</sup>. Tot atunci se va fi realizat și *limes alutanus* (vezi mai sus) și vor fi fost ridicate la rangul de municipiu orașele Drobeta și Napoca, ultimul în însăși provincia nou înființată. Colaboratorul împăratului la organizarea provinciei Porolissensis va fi fost legatul Daciei Superior, Sex. Minicius Faustinus Cn. Iulius Severus (guvernator între 120—126/127)<sup>113</sup>, din provincia căruia se detașa noua formațiune militaro-administrativă<sup>114</sup>. Desigur că odată cu înființarea noii provincii sau îndată după aceea s-a organizat — în parte cu trupele auxiliare existente aici completate probabil cu noi unități aduse din alte părți — și *Ex(ercitus) D(aciae) P(orolissensis)*, despre care se face mențiune în *CIL*, III, 8063 și în alte cinci stampile de țigle și cărămizi găsite la Napoca și Potaissa<sup>115</sup>. Nu ar fi exclus ca și *Exercitus Dacicus* de pe monedele lui Hadrian să se refere tot la marea acțiune întreprinsă pentru mai buna organizare a apărării Daciei<sup>116</sup>.

În fruntea noii provincii a fost așezat un procurator praesidial, așa cum era și în Dacia Inferior. Primul pe care-l cunoaștem este Flavius Italicus din diploma noastră. Sediul procuratorului Daciei Porolissensis era la Napoca.

Cu privire la constituirea Daciei Porolissensis se mai poate pune însă o întrebare: nu cumva ea este și urmarea unei noi *cuceriri*, făcute în primii ani ai domniei lui Hadrian? Ritterling<sup>117</sup> înclină să creadă că aceasta ar fi fost cazul în ipoteza emisă de el, referitoare la o alcătuire mai timpurie a provinciei Dacia Porolissensis. Tot la o lărgire a graniței de nord-vest a Daciei Superior se gîndea și R. Syme.<sup>118</sup> Noi nu credem însă că se poate susține o asemenea părere, deoarece o nouă cucerire contrazice, principal,

<sup>111</sup> Syria, XXII, 1941, p. 232 = *AnnÉp.*, 1947, 170. Cf. Forni, *op. cit.*, p. 28, nr. 70.

<sup>112</sup> Pentru data acestei călătorii, vezi W. Weber, *Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Hadrianus*, Leipzig, 1907, p. 148 și urm.

<sup>113</sup> Stein, *op. cit.*, p. 19—20.

<sup>114</sup> E interesant că Ritterling (*RE*, XII, 1295 și 1719), fără a aduce dovezi concrete, a presupus că Dacia Porolissensis a fost înființată înainte de 138/139, pe la anul 150. Cf. și Stein, *op. cit.*, p. 32, n. 2.

<sup>115</sup> Vezi I. Mitrofan, în acest volum, p. 206; M. Macrea, în *Dacia*, N. S., VIII, 1964, p. 145-160; I. Russu, în *ProblMuz* 1964, p. 25.

După părerea noastră, însă *Ex(ercitus) D(aciae) P(orolissensis)*, constituit sub Hadrian, a existat numai pînă la aducerea legiunii a V-a Macedonica la Potaissa (a. 167 sau 168), cînd el, ne mai avîndu-și rostul anterior, a fost desființat. Cele două stampile cu EX D P găsite la Turda nu constituie prin nimic o dovadă că sînt ulterioare datei de 167—168, ci ele sînt mai degrabă contemporane, după cum arată tipul lor, cu cele de la Napoca, deci databile în perioada dinaintea stabilirii leg. V Mac. în Dacia.

<sup>116</sup> Este adevărat că legenda *Exercitus Dacicus* apare totdeauna însoțită de titlul imperial de P(ater) P(atriciae), titlu pe care, oficial, Hadrian îl acceptă numai în anul 128, dar pe monede și în inscripții titlul apare și mai înainte (*PIR*, I, p. 30).

<sup>117</sup> *Loc. cit.*

<sup>118</sup> *Laureae Aquincenses*, I, 286. Cf. Stein, *op. cit.*, p. 19, n. 2.

politica imperială promovată de Hadrian; atestarea, încă din anul 120, a prezenței la Porolissum a acelor Palmyreni Sagittari se opune categoric. Un punct strategic ca Porolissum, atât de bine întărit de la natură, este greu de crezut că a fost lăsat în afara provinciei de către excelentul militar care era împăratul Traian. Dacă inscripția de la Corinthus<sup>119</sup>, datînd, după Pflaum<sup>120</sup>, din anul 107, cu expresia „universa Dacia devicta” (în al doilea război dacic), nu poate avea chiar o strictă putere probatorie pentru teza noastră, în schimb, ni se pare că miliariul de la Aiton<sup>121</sup>, cu data de 107/108<sup>122</sup>, indicînd cele două localități din viitoarea Dacia Porolissensis, *Potaissa* și *Napoca* (aceasta din urmă situată aproape în centrul teritoriului provinciei celei noi), nu poate să nu tragă în cumpănă în favoarea părerii că întreaga regiune nord-vestică a Daciei fusese ocupată de Traian. În sprijinul acestui fapt vine și o amforă fragmentară, descoperită în săpăturile din 1958 la Porolissum, avînd pe gît stampila: Imp(eratoris) Nervae Aug(usti).<sup>123</sup> Numai nevoia unei mai bune apărări a teritoriului cucerit de Traian a îndemnat pe Hadrian să înființeze, în 124—125, noua provincie Dacia Porolissensis.

## A n e x ă

Credem util să dăm aici, în ordine cronologică, lista diplomelor militare cunoscute pînă acum privitoare la trupele din Dacia:

### A. PROVINCIA DACIA (nedivizată)

1. *CIL*, XVI, 160, din 11 aug. 106, găsită la Porolissum.
2. *CIL*, XVI, 57, din 17 febr. 110, găsită „în Ungaria” (Pannonia?).
3. *CIL*, XVI, 163, din 2 iulie 110, găsită la Porolissum.

### B. DACIA SUPERIOR

4. *CIL*, XVI, 68 (cf. și Suppl., p. 215, ad 68), din 29 iunie 120, găsită la Porolissum.
5. SCIV IV 1953, p. 541—553 = *Dacia*, N. S., I, București, 1957, p. 191 și urm.; *Athenaeum*, N. S. XXXVI, 1—4, Pavia, 1958, p. 3 și urm., din 29 iunie 120, găsită la Cășei (Dacia). Cf. *CIL*, XVI, Suppl., p. 215 ad 68.
6. Diplomă (ambele tăblițe), găsită în anul 1960 în castrul de la *Tibiscum* (Jupa), acordată unui ostaș din „Palmyreni Sagittarii”. Datează din timpul lui Hadrian, anul 126. Diploma, încă inedită, va fi publicată în curînd de C. Daicoviciu.
7. *CIL*, XVI, 90, din 23 febr. 144, găsită la Nova Zagora (Thracia).
8. *CIL*, XVI, 107, din 13 dec. 156 sau 157, găsită la *Tibiscum* — Jupa (Dacia). Cf. *CIL*, XVI, Suppl., p. 216.
9. *CIL*, XVI, 108, din 8 iulie 158, găsită la Cristești (Dacia).

<sup>119</sup> *AnnÉp*, 1934, 2.

<sup>120</sup> *Libyca*, I, 1953, p. 211.

<sup>121</sup> *CIL*, III, 1627.

<sup>122</sup> Nu 109/110, cum greșit se dă în *CIL*.

<sup>123</sup> *Materiale*, VII, 1961, p. 378.

Amfora, provenită din oficina de olărie a împăratului Nerva de la Parenzo în peninsula Histria, a putut ajunge la Porolissum mai degrabă în timpul domniei lui Traian, decît pe vremea lui Hadrian.

## C. DACIA INFERIOR

10. *CIL*, XVI, 75, din 22 martie 129, găsită la Grojdibodu — Oltenia (Dacia).

11. *Klio*, 37, 1959, p. 196 și urm., din 13 dec. 140, găsită în localitatea Palamarca (Moesia Inferior).

## D. DACIA POROLISSENSIS

12. *JRS*, LI, 1961, p. 63 și urm., din 2 iulie 133, găsită la Gherla (Dacia); acest volum, p. 163—171.

13. *CIL*, XVI 110, din 27 sept. 158, găsită la Domașnea (Dacia). Cf. *CIL*, XVI, Suppl., p. 216.

14. *CIL*, XVI, 185 din 21 iulie 164, găsită lângă Palatovo (Thracia).

15. *Materiale*, II, București, 1956, p. 703 și urm., din 21 iulie 164, găsită la Gilău (Dacia).

16. *Athenaeum*, N. S. XXXVI, 1—4, Pavia, 1958, p. 31 și urm., din 21 iulie 164, găsită la Cășei (Dacia; vezi p. 170). La acestea adăugăm:

I. *Fragmente de diplome militare* descoperite în Dacia, din al căror conținut păstrat nu reiese că ar privi trupele acestei provincii.

1. *CIL*, XVI, Suppl., 168; *Dacia*, XI—XII, 1945—1947, București, 1948, p. 273 și urm., găsit probabil pe teritoriul Daciei sau Scythiei Minor. Azi în MNA. Datează din a. 121.

2. *SCA*, 1961, p. 119—125. Două fragmente ale unei *singure* diplome. Datează din timpul lui Hadrian, locul descoperirii: Alba Iulia.

3. Un mic fragment inedit, în Muzeul de Istorie Cluj, găsit la Românași (în nord-vestul Daciei). Pe fragment se păstrează doar câteva litere.

4. Un fragment din tăblița II, găsit la Alba Iulia în 1962, se referă la un ostaș din Cohors II Hispanorum. Datează din anul 99. Inedit.

II. *Diplome militare* descoperite în *Dacia*, privind însă trupe din alte provincii.

1. *CIL*, XVI, 33, din 13 mai 86, găsită la Turea (lângă Cluj). Se referă la trupe auxiliare din Iudaea.

2. *CIL*, XVI, 37, din 14 iunie 92, găsită la Brețcu. Se referă la Classis Fl. Moesica.

3. *CIL*, XVI, 114, din anii 138—161, găsită la Răcari. Se referă la trupe auxiliare din Moesia Superior.

Statistic exprimat avem:

a) 16 diplome militare privind trupele auxiliare din Dacia. Dintre acestea 12 au fost găsite pe teritoriul provinciei, iar patru în provinciile vecine: Thracia (2), Moesia Inferior (1) și (?) Pannonia (1).

b) 19 diplome (întregi sau în fragmente) găsite pe teritoriul Daciei. Din acestea, însă, trei privesc alte provincii, iar patru s-au păstrat în fragmente atât de mici, încât nu oferă nici o indicație sigură asupra provinciei la care se referă, deși e foarte *probabil* că unele privesc tot trupe auxiliare din Dacia.

## EIN MILITÄRDIPLOM AUS DACIA POROLISSENSIS

## Neue Angaben zur Organisation des römischen Daziens

## (Zusammenfassung)

Das hier veröffentlichte Militärdiplom wurde zu Beginn des Monats August 1960 im, etwa 50 km nördlich von Napoca (Cluj) am Someșul Mic gelegenen, römischen Castrum von Gherla gefunden. Von den beiden Tafeln wurde nur *tabella I* geborgen (Abb. 1 und 2).

Das Diplom aus Gherla stammt vom 2. Juli 133 aus der Zeit Hadrians (117—138) und wurde dem Soldaten gallo-britischer Herkunft *Sepenestus* (mit dem Stammesnamen *Cornon* oder *Corinon*), Sohn des *Rivus* (oder *Rivius*), aus der *cohors I Britan-*

*nica milliaria*, verliehen. Die Einheit stand im Lager von Cășei am Someș und wurde von Ti. Claudius Fortis aus Capua befehligt. Ausser der genannten Truppe werden im Diplom noch weitere fünf Kohorten und zwei Alae erwähnt. Es sind die Alae *Siliana civium Romanorum* und *I Tungrorum Frontoniana*, sowie die Kohorten *I Ulpia Brittonum milliaria*, *I Hispanorum*, *I Batavorum milliaria*, *I Aelia Gaesatorum milliaria* und *II Brittonum milliaria*. Alle diese Auxiliärformationen sind in Dazien aus anderen epigraphischen Zeugnissen bekannt und hatten ihre Standplätze in Dacia Porolissensis. Sie standen unter dem Befehl des *Flavius Italicus*, der ohne Zweifel Präsidialprokurator der Provinz war.

Zieht man die übrigen sieben Auxiliärtruppen aus den auf Dacia Porolissensis bezüglichen Diplomen in Betracht, so zeigt sich, dass keine dieser Einheiten *nach der Errichtung von Dacia Porolissensis* zum Heer von Dacia Superior gehörte und anderseits keine Truppe aus Dacia Superior in einem Ort oder in einem der 14 in dem nördlichen oder nordwestlichen Dazien gelegenen Militärlager bekannt ist. Diese wichtige Tatsache ermöglicht mit einer gewissen Sicherheit die Grenzen von Dacia Porolissensis gegenüber der übrigen Provinz Dazien festzustellen. Diese bildeten im Süden der Arieș und im Osten der Oberlauf des Mureș (von der Mündung des Arieș aufwärts). Alles, was auf dem rechten Ufer des Arieș und dem linken Ufer des Mureș bis zu seiner Vereinigung mit dem Arieș lag, gehörte zu Dacia Superior bzw. zu Dacia Apulensis (Abb. 3).

Die eigentliche Bedeutung des Diploms von Gherla liegt in der überraschenden Erwähnung von Dacia Porolissensis bereits im Jahre 133 zur Zeit Hadrians. Bis jetzt nahm man auf Grund der vorhandenen Belege an, dass die Dreiteilung Daziens zwischen dem 8. Juli und 27. September 158 durchgeführt wurde. Diese Ansetzung lässt sich aber nicht mehr aufrecht erhalten, da neben Dacia Superior und Inferior es gleichzeitig, zumindest von 133 an, *auch* ein drittes Dazien, und zwar *Dacia Porolissensis* gab. Mit der Verlegung der Legio V Macedonica nach Potaissa im Jahre 167 oder 168 erscheinen gleichzeitig oder kurz darauf — anscheinend im Jahre 168 — auch Dacia Apulensis und Dacia Malvensis. Dacia Porolissensis fuhr fort zu bestehen, aber in wechselnder Abhängigkeit gegenüber der neuen zentralen Leitung der Provinz, die in ihrer einheitlichen Form sehr wahrscheinlich bereits 169 unter der Leitung des Konsularen *M. Claudius Fronto* errichtet worden war, der als erster den Titel eines *legatus Aug. pr. pr. trium Daciarum* trägt. Den Anlass für diese Veränderungen bildeten die grossen Markomannenkriege.

Die Errichtung von Dacia Porolissensis als einer Grenzprovinz fand nicht gleichzeitig mit der Organisation von Dacia Inferior und Superior in den Jahren 118—119 statt, wie es auf dem ersten Blick scheinen könnte, da in zwei Militärdiplomen, alle beide aus dem Jahr 120, in *Dacia Superior* jene *Palmyreni Sagittarii ex Syria* erwähnt werden, die von Anfang an in Porolissum standen. Demnach lag Porolissum im Jahre 120 noch in Dacia Superior, was auch die bekannte Inschrift aus Palmyra bezeugt, die von Porolissum in *Δακία ὑπερτέρα* spricht und in den Zeitraum zwischen 118/119 und der Errichtung der neuen Grenzprovinz zu datieren ist. Demnach muss die von Dacia Superior abgetrennte Grenzprovinz nach 120 und vor 133 aufgestellt worden sein. Vermutlich geht man nicht irre, die Errichtung von Dacia Porolissensis in das Jahr 124 oder 125 zu verlegen und mit der Inspektionsreise Hadrians in Dazien und an der unteren Donau in Verbindung zu setzen, als auch der *limes Alutanus* organisiert wurde und Drobeta und Napoca zu Munizipien erhoben wurden. Vielleicht wurde mit der Aufstellung der neuen Provinz auch der *Ex(er)cit(us) D(ac)iae P(orolissensis)* geschaffen und es ist nicht ausgeschlossen, dass der *Ex(er)cit(us) Dacicus* auf den Münzen Hadrians sich gleichfalls auf dieses Ereignis bezieht.

Die Errichtung von Dacia Porolissensis scheint die letzte von Hadrian getroffene Massnahme zur Reorganisation des von Trajan eroberten dakischen Gebietes nördlich der Donau zu sein. 118 bis 119 wurden von den Römern Muntenien und die südliche Moldau aufgegeben, die Trajan erobert und verwaltungsmässig an Moesia Inferior angeschlossen hatte. Demgegenüber wurden ganz Oltenien und die Südostecke von Transsylvanien links des Oberlaufes des Olt, die bis 118—119 gleichfalls zu Moesia Inferior gehört hatten zur *Dacia Inferior*, während das restliche eroberte dakische Gebiet, Siebenbürgen und das Banat, *Dacia Superior* bildeten. Der Verzicht auf Muntenien und die südliche Moldau, die zu dem von Trajan eroberten Gebiet

Daziens gehört hatten, bildete vermutlich den eigentlichen Grund für die Beschuldigungen, dass Hadrian beabsichtige, das trajanische Dazien aufzugeben.

Die Schaffung von Dacia Porolissensis ist nicht das Ergebnis einer neuen, von Hadrian gemachten Eroberung, da im Jahre 120, wie erwähnt, Porolisum bereits von den Römern besetzt und die Römerstrasse Potaissa-Napoca mit der Richtung auf Porolisum gebaut war, wie das Milliarium von Aiton zeigt. Eine neue Eroberung würde übrigens grundsätzlich der neuen, von Hadrian eingeleiteten kaiserlichen Politik widersprochen haben. Nur die Notwendigkeit, das von Trajan eroberte Gebiet besser zu verteidigen, veranlasste Hadrian 124—125 die neue Provinz Dacia Porolissensis zu organisieren.

Der *Anhang* enthält in zeitlicher Reihenfolge die gegenwärtig bekannten Militärdiplome, die sich auf Truppen aus Dazien beziehen. Es folgen darauf die in Dazien gefundenen Militärdiplome, die Truppen aus anderen Provinzen betreffen.